

تحلیل محتوای کتب درسی دوره راهنمایی تحصیلی از لحاظ کاربرد مفاهیم جمعیتی*

محمود بحرانی**

چکیده

این تحقیق با هدف تحلیل کتب دوره راهنمایی تحصیلی از لحاظ توجه به آموزش های جمعیتی به اجرا درآمده است. بدین منظور کلیه کتاب های آموزشی دوره سه ساله راهنمایی تحصیلی به عنوان جامعه آماری تحقیق مورد تحلیل و بررسی قرار گرفتند. اطلاعات جمع آوری شده در زیرمجموعه های مرتبط با مفاهیم جمعیتی دسته بندی شده و در جداول داده ها ثبت گردیده اند. نتایج به دست آمده نشان دهنده آن است که تعداد مفاهیم جمعیتی بکار رفته در کتاب های دوره راهنمایی قابل ملاحظه است. به طوری که در مجموع ۶۵۷ مورد از این مفاهیم از کتاب های یاد شده استخراج شده است. اغلب این مفاهیم مربوط به درس جغرافیا بوده اند و پراکندگی آنها در سایر کتاب ها کم است. البته در مقایسه با نتایج تحقیق مشابه قبل به نظر می رسد در کتاب های جدید از تمرکز مفاهیم جمعیتی در کتاب های جغرافیا اندکی کاسته شده و در سایر دروس هم این مفاهیم کمی توسعه داده شده اند. همچنین از لحاظ پیام های هشداردهنده نسبت به پیامدهای منفی رشد جمعیت نیز در کتاب های جدید توجه بیشتری شده است. اما به هر حال بیش از ۸۰ درصد آنها در این باره موضع گیری خاصی نداشته اند.

واژگان کلیدی

درس جغرافیا، کتب درسی، دوره راهنمایی، گرایش مثبت

*- این مقاله مربوط به گزارش طرح تحقیقاتی مصوب دانشگاه شیراز به شماره ۱۳۶ C - ۱۳۹۰ - PC - ۷۹ می باشد.

** - عضو هیئت علمی مرکز جمعیت شناسی دانشگاه شیراز

مقدمه

کشورهای در حال توسعه با بهره مندی از پیشرفت های بهداشتی و تکنولوژیکی به دست آمده موفق شدند نرخ مرگ و میر را کاهش دهند اما با ثابت ماندن نرخ باروری این امر به رشد شتابان جمعیت منجر شد (قنبر، ۱۳۷۴). که خطر بالقوه ای برای روند توسعه این کشورها می باشد، چرا که با توجه به محدودیت منابع طبیعی مشکلات اقتصادی - اجتماعی فراوانی را در پیش رو دارند. رشد بی رویه جمعیت عبارت از آن است که منابع و امکانات موجود نتواند موجب ایجاد یک زندگی متعادل برای افراد آن جامعه شود (متین، ۱۳۷۳). طبق بررسی به عمل آمده از سوی سازمان ملل در سال ۱۹۶۴ در مورد باور کشورها نسبت به رشد جمعیت بسیاری از کشورها به خطرات و پیامدهای نامطلوب رشد جمعیت بر منابع اشاره کردند در حالی که گروه دیگری (بیشتر کشورهای در حال توسعه یا کم توسعه یافته) نه تنها توجهی به نامالیقات و تنگناهای اقتصادی حاصل از رشد جمعیت نداشتند بلکه نتایج مثبتی برای توسعه جمعیت قایل بودند (قنبر، ۱۳۷۴).

براین اساس کاهش نرخ باروری به میزان زیادی تحت تأثیر باورهای جامعه و سطح شناخت و آگاهی های افراد آن قرار دارد. مطالعاتی که در زمینه مسائل مربوط به رشد جمعیت صورت گرفته اغلب میزان آگاهی و نوع نگرش اقشار مختلف را نسبت به مسائل جمعیتی و یا شیوه های پیشگیری مورد بررسی قرار داده اند. اما نحوه آگاهی بخشیدن و منابع آموزشی کمتر مورد مطالعه قرار گرفته است. آگاهی های عمومی بیشتر از طریق رسانه های جمعی ارائه می شود که به طور پراکنده صورت می گیرد. اگر این آموزش ها از طریق کتاب های درسی در دوره های آموزش عمومی مثل دوره های ابتدایی و راهنمایی تحصیلی انجام گیرد همه گیری آن بسیار گسترده خواهد بود، زیرا دامنه جمعیت تحت تعلیم در این دوره ها، وسیع و فراگیر است. براین اساس تجزیه و تحلیل کتاب های درسی دوره راهنمایی از لحاظ آموزش مسائل جمعیتی در این تحقیق مدنظر قرار گرفته است و از این طریق عملکرد آموزش و پرورش به عنوان رکن اصلی تعلیم و تربیت در جامعه مورد ارزیابی قرار می گیرد. طی این بررسی، مطالب درسی از لحاظ میزان آموزش و تکرار مفاهیم جمعیتی مورد کنکاش قرار گرفته است.

از دیگر اهداف پژوهش حاضر مقایسه نتایج آن با نتایج حاصل از تحقیق مشابهی است که توسط بوستانی و کاشانی در سال ۱۳۵۴ به عمل آمده است. آنان نیز در یک بررسی کلی به تجزیه و تحلیل مفاهیم جمعیتی به کار رفته در کتاب های درسی دوره راهنمایی پرداختند. با توجه به گذشت بیش از یک ربع قرن از آن بررسی و نیز تحولات اجتماعی فرهنگی - اقتصادی

و جمعیتی فراوانی که در این مدت به وجود آمده است لازم بود این بررسی مجدداً صورت گیرد. از طرفی در بررسی قبلی به بیان میزان فراوانی مفاهیم اکتفا شده و به تحلیل محتوای پیام ها از لحاظ چگونگی نگرش نسبت به رشد جمعیت توجهی نشده بود که در اینجا این نقیصه مورد توجه قرار گرفته است.

روش تحقیق

اطلاعات مورد نیاز در این تحقیق به شیوه اسنادی (کتابخانه ای) جمع آوری شده اند. جامعه آماری این تحقیق شامل مجموعه کتاب های درسی دوره سه ساله راهنمایی تحصیلی سال ۸۱-۱۳۸۰ بوده است. روش انجام کار به این ترتیب بود که با مطالعه و بررسی دقیق هر کتاب به تحلیل محتوای مفاهیم جمعیتی مندرج در آن مبادرت می گردید. مفاهیم جمعیتی در این تحقیق تمام کلمات، عبارات ها، جملات و تصاویری بوده اند که به طور صریح یا ضمنی با موضوع جمعیت در ارتباط می باشند. بر این اساس این تحلیل محتوا زیرمجموعه های رشد جمعیت، مرگ و میر، ازدواج، مهاجرت، سکونت و نظایر آن را در بر گرفته است. پس از فهرست برداری از مفاهیم، آنها را در زیرمجموعه های مختلف طبقه بندی نموده و سپس توسط دو نفر کارشناس ارشد علوم اجتماعی بازخوانی و مورد ارزیابی مجدد قرار گرفتند. همچنین در این بررسی پیام های اطلاعاتی از لحاظ نوع رویکرد و گرایش یا موضع گیری آن در باره رشد جمعیت و عواقب آن به سه دسته گرایش مثبت، منفی و خنثی دسته بندی شده اند که گرایش مثبت نشان دهنده آنست که پیام عواقب رشد جمعیت را مفید و مثبت بیان کرده است. گرایش منفی نشان دهنده آنست که پیام مبین عواقب نامطلوبی برای افزایش جمعیت بوده و گرایش خنثی نشان دهنده آنست که از آن پیام نسبت به مسئله جمعیت موضع گیری خاصی استنباط نمی شود. از آنجا که تأکید در اینجا بر مسائل جمعیتی بوده است لذا هر جا واژه مردم بدون ارتباط با موضوع جمعیت شناختی و یا واژه شهر بدون اشاره به شهرنشینی به کار رفته است شمارش نشده اند. همچنین واژه هایی مثل هجرت یا تولد و یا فوت و مرگ و میر یکی دو نفر یا افراد خاص به عنوان واژه های جمعیتی شمارش نگردیده اند. مواردی مثل پرندگان مهاجر یا سال هجری نیز از این دسته اند.

یافته ها

مفاهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های اول و دوم و سوم

در جداول شماره ۱ الی ۳ که در پی می آید مفاهیم جمعیتی استخراج شده به ترتیب از کتاب های پایه اول، دوم و سوم راهنمایی ارائه شده است. در این جدول ها زیر هر عنوان کتاب، جمع تعداد اجزای اطلاعاتی استخراج شده در این پژوهش که حاصل از کتاب های سال تحصیلی ۸۱-۸۰ می باشند همراه با تعداد اجزای اطلاعاتی گزارش شده در پژوهش مشابه قبلی (بوستانی و حجت کاشانی، ۱۳۵۴) ذکر شده است. یادآور می شود در پژوهش قبلی آن دسته از اجزای اطلاعاتی که مستقیماً به مسائل جمعیتی نپرداخته اند در داخل پرانتز ذکر شده اند.

در پژوهش حاضر پیام های اطلاعاتی از لحاظ نوع به دو دسته نوشتاری و نقشه یا تصویر تقسیم شده اند. همچنین پیام ها از لحاظ سوگیری آنها نسبت به مسئله رشد جمعیت به سه گروه دسته بندی شده اند. چنانکه قبلاً هم اشاره شد پیام هایی که رشد جمعیت را مفید و سازنده دانسته اند در گروه پیام های دارای سوگیری مثبت به شمار آمده اند. پیام هایی که رشد بی رویه جمعیت را نامطلوب دانسته اند در گروه پیام های منفی و آنهایی که سوگیری خاصی از آنها استنباط نمی شده به عنوان پیام های خنثی به شمار آمده اند.

همانگونه که در این جدول ملاحظه می شود، بخش عمده مطالبی که در زمینه مفاهیم جمعیتی مطرح شده صرفاً جنبه آموزش های اجتماعی و جغرافیایی یا واژه شناسی داشته و موضع گیری خاصی نسبت به رشد و افزایش جمعیت در آنها یافت نمی شود. تنها بخش محدودی از پیام های جمعیتی چنین موضعی را اتخاذ کرده اند که تعدادی از آنها به طور مستقیم پدیده رشد و افزایش جمعیت جهان یا شهرهای بزرگ را به عنوان یک مشکل و پدیده ای نامطلوب مطرح کرده اند که می بایست در باره آن چاره اندیشی شود. به طرز کلی از مجموع ۶۵۷ جزء اطلاعاتی که در پژوهش حاضر به عنوان مفاهیم جمعیتی استخراج شده است، ۹۶ مورد آنها (۱۴/۶ درصد مفاهیم) نسبت به مسئله افزایش جمعیت دارای موضع گیری منفی بوده و تلویحاً بر لزوم توجه به مشکل رشد جمعیت اشاره دارند. اغلب این مفاهیم مربوط به کتاب های پایه دوم و سوم می باشند. ۲۰ مورد از آنها (۳ درصد) نیز که به مطالبی همچون رشد جمعیت شهرهای قدیم و آبادانی آنها یا افزایش پیروان ادیان اسلام یا مسیحت اشاره داشته اند که موضع گیری آنها نسبت به رشد و افزایش جمعیت مثبت ارزیابی شده است. شرح بیشتر این مطلب به جدول شماره ۴ موکول می گردد.

جدول ۱- مفاهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های پایه اول راهنمایی

تعداد جزء اطلاعات در پژوهش قبلی	سوگیری پیام نسبت به رشد جمعیت			نوع پیام		تعداد جزء اطلاعات	موضوع کتاب و مطالب
	مثبت	منفی	خنثی	نقشه یا تصویر	نوشتاری		
عــــــــــــوم							
(۶۲)		۳			۳	۸	جمع
						۳	- طرح سؤال در باره افزایش جمعیت و نیازهای انسانها
	۲			۲		۲	- نقشه پراکنگی جمعیت و میزان بارندگی در کشور
		۱			۱	۱	- افزایش جمعیت کره زمین
	۲				۲	۲	- جمعیت گیاهی و جانوری
تعلیمات اجتماعی							
۴۱						۴۲	جمع
	۱۶			۵	۱۱	۱۶	- خانواده و تعریف آن
	۲۶			۱۲	۱۴	۲۶	- گروه های دوستی، ورزشی، سیاسی و غیره
تاریـــــــــخ							
$۱+(۴) = ۵$						۸۰	جمع
	۱۴			۴	۱۰	۱۴	- کوچ نشینی
	۵				۵	۵	- روستای نشینی
	۱۴			۱	۱۳	۱۴	- شهر نشینی
	۱				۱	۱	- صحراگردی
	۲				۲	۲	- یکجا نشینی
	۵				۵	۵	- ساکنان
	۶				۶	۶	- مهاجرات اقوام قدیم ایرانی
	۲۰				۲۰	۲۰	- مهاجرت پیامبر (ص) و مسلمانان
	۱	۱	۵		۷	۷	- جمعیت شهرهای قدیم
	۲				۲	۲	- تعریف خانواده و اجتماع
	۲				۲	۲	- افزایش پیروان مسیح (ع)

ادامه جدول ۱- مفاهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های پایه اول راهنمایی

تعداد جزء اطلاعات در پژوهش قبلی	سوگیری پیام نسبت به رشد جمعیت			نوع پیام		تعداد جزء اطلاعات	موضوع کتاب و مطالب
	مثبت	منفی	خنثی	نقشه یا تصویر	نوشتاری		
فارسی							
۱+ (۲) - ۵	۳				۳	۳	جمع
	۲				۲	۲	- اشاره به جمعیت تظاهرکنندگان و نمازگزاران
	۱				۱	۱	- تعریف واژه اقامت
تعلیمات دینی							
						۲	جمع
	۱				۱	۱	- پراکندگی جنبندگان در زمین
			۱		۱	۱	- گرایش به اسلام و افزایش پیروان آن
آموزش حرفه و فن							
۱۵						۵	جمع
	۴				۴	۴	- تغییر شکل سکونتگاهها، پیدایش شهرها
	۱				۱	۱	- تأثیر ازدیاد بی رویه جمعیت بر آلودگی و نابودی محیط زیست
ریاضی							
۲۰+ (۱۴) - ۳۲						۱۶	جمع
	۱				۱	۱	- تابلو جمعیت برازجان (آموزش کردکردن اعداد)
	۱۴				۱۴	۱۴	- آمار جمعیت شهرها (آموزش کردکردن اعداد)
	۱				۱	۱	- رشد جمعیت (طرح مسئله)

ادامه جدول ۱- مفاهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های پایه اول راهنمایی

تعداد جزء اطلاعات در پژوهش قبلی	سوگیری پیام نسبت به رشد جمعیت			نوع پیام		تعداد جزء اطلاعات	موضوع کتاب و مطالب
	مثبت	منفی	خنثی	نقشه یا تصویر	نوشتاری		
آموزش قرآن مجید							
-						۱۶	جمع
	۱				۱	۱	- اسکان در بریهشتهای جاویدان
	۱				۱	۱	- واژه قری به معنای روستا
	۱				۱	۱	- واژه بیت به معنای خانه
	۴			۴		۴	- تصاویری در رابطه با جهاد یا مضمون سد محکمی از مؤمنان
	۱				۱	۱	- پراکندگی بشر در روی زمین
	۱				۱	۱	- جمعیت کره زمین
							- جمعیت جهان و تفاوت خطوط سرانگشتان آنها (نشانه قدرت الهی)
	۱				۱	۱	- خلق زوجی برای انسان
	۱				۱	۱	- واژه ازواجاً
	۱				۱	۱	- واژه میت
	۲				۲	۲	- خداوند زنده سازنده مردگان
	۱				۱	۱	- بی اطلاع بودن انسان از محل مردن خود
عربی							
-						۱	جمع
	۱				۱	۱	- جمعیت عرب زبانان

ادامه جدول ۱- ماهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های پایه اول راهنمایی

تعداد جزء اطلاعات در پژوهش قبلی	سوگیری پیام نسبت به رشد جمعیت			نوع پیام		تعداد جزء اطلاعات	موضوع کتاب و مطالب
	مثبت	منفی	خنثی	نقشه یا تصویر	نوشتاری		
جغرافیا							
۱۸۰-(۷۸)+۱۵۲						۶۴	جمع
	۱				۱	۱	- جمعیت ایران نسبت به کشورهای خاورمیانه
	۱				۱	۱	- جمعیت خاورمیانه
	۲۲			۸	۱۴	۲۲	- تراکم جمعیت نواحی مختلف ایران
-	۱۰			۳	۷	۱۰	- توسعه شهرها و علل آن
		۱۳		۵	۸	۱۳	- مشکلات افزایش جمعیت در شهر تهران
	۴				۴	۴	- آمار جمعیت شهر تهران
	۷			۲	۵	۷	- علل افزایش جمعیت تهران
	۵				۲	۲	- کوچ نشینی
	۴			۲	۲	۴	- توسعه روستایی
آموزش هنر							
-						۰	جمع

جدول ۲ - مفاهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های پایه دوم راهنمایی

تعداد جزء اطلاعات در پژوهش قبلی	سوگیری پیام نسبت به رشد جمعیت			نوع پیام		تعداد جزء اطلاعات	موضوع کتاب و مطالب
	مثبت	منفی	خنثی	نقشه یا تصویر	نوشتاری		
عــــــــــــوم							
						۸	جمع - جمعیت زیاد، فقر و بیسوادی و مهاجرت از علل کمبود مواد غذایی در کشورهای استوایی - نمودار افزایش جمعیت جهان
	۲			۱	۳	۵	
	۵				۴		
تعلیمات اجتماعی							
						۱۵	جمع - ازدواج و تشکیل خانواده - تشکیل گروه ها - پیدایش شهرها و شهرنشینی - ازدحام جمعیت و پراکندگی انسانها روی زمین
	۲				۲	۲	
	۵				۵	۵	
	۶			۱	۵	۶	
	۱	۱			۲	۲	
تاریـــــــــخ							
						۲۳	جمع - صحرانگیزی و بیابانگردی - قتل عام و کشتار در جنگهای قدیم - مهاجرت مسلمانان - جمعیت عامل رونق آبادی و شهرهای قدیم
۵+(۷)-۱۲	۳				۳	۳	
	۱۰				۱۰	۱۰	
	۷			۱	۶	۷	
			۳		۳	۳	
فارســــــــی							
						۳	جمع - افزایش جمعیت، مصرف مواد خام و تخریب جنگلها - تعداد آوارگان جنگ - توجه به جمعیت در نگارش انثاء در باره محل سکونت
۳+(۳)-۶		۱			۱	۱	
	۱				۱	۱	
	۱				۱	۱	

ادامه جدول ۲- مفاهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های پایه دوم راهنمایی

تعداد جزء اطلاعات در پژوهش قبلی	سوگیری پیام نسبت به رشد جمعیت			نوع پیام		تعداد جزء اطلاعات	موضوع کتاب و مطالب
	مثبت	منفی	خنثی	نقشه یا تصویر	نوشتاری		
تعلیمات دینی							
۶				۴	۴	۵	جمع
							- جمعیت زیاد مسلمانان در جهان و قدرت و عظمت آنها
							- نقشه پراکندگی جمعیت مسلمانان در جهان
آموزش حرفه و فن							
۱۱			۲		۲	۶	جمع
							- کاهش ذخایر آب و آلودگی آب در اثر افزایش جمعیت و توسعه شهرنشینی
							- افزایش جمعیت، نیاز بیشتر به محصولات غذایی و ابداء روشهای جدید، تهیه و نگهداری آنها
۲					۲	۲	- آلودگی آبها، مرگ و میر آبزیان بعنوان منابع اصل غذای انسان و نیز بیماری و مرگ و میر انسانها
ریاضی							
	۱			۱		۲	جمع
							- تصویر یک خانواده
	۳				۳	۳	- طرح مسئله در باره رشد جمعیت
آموزش قرآن مجید							
-	۱					۲	جمع
							- شباهت تولید مثل گیاهان به انسانها

ادامه جدول ۲- مفاهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های پایه دوم راهنمایی

تعداد جزء اطلاعات در پژوهش قبلی	سوگیری پیام نسبت به رشد جمعیت			نوع پیام		تعداد جزء اطلاعات	موضوع کتاب و مطالب
	مثبت	منفی	خنثی	نقشه یا تصویر	نوشتاری		
					۱	۱	- هلاکت کافران
						۰	عربی
جغرافیا							
۵۲۲۰(۲۲)-۵۱۶						۱۱۸	جمع
	۵	۳		۳	۵	۸	- جمعیت قاره آسیا در مقایسه با جمعیت جهان
	۱۶			۲	۱۶	۱۸	- پراکندگی و تراکم جمعیت در قاره آسیا
	۱۳	۱۵		۳	۲۵	۲۸	- افزایش جمعیت و پیامدهای آن
		۱			۱	۱	- ازدواج در سنین پایین عامل ازیاد جمعیت
	۱۱				۱۱	۱۱	- سرشماری
		۲			۲	۲	- مهاجرت روستائینان به شهر
	۷				۷	۷	- مهاجرت انگلیسی ها به استرالیا و آمریکا
		۳			۳	۳	- رشد شهرنشینی در آسیا
	۳				۳	۳	- جمعیت قاره آفریقا در مقایسه با قاره های دیگر

ادامه جدول ۲- مفاهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های پایه دوم راهنمایی

تعداد جزء اطلاعات در پژوهش قبلی	سوگیری پیام نسبت به رشد جمعیت			نوع پیام		تعداد جزء اطلاعات	موضوع کتاب و مطالب	
	مثبت	منفی	خنثی	نوشتاری	نقشه یا تصویر			
							جغرافیا	
					۱	۵	۶	- پراکندگی و تراکم جمعیت در آفریقا
		۴			۱	۳	۴	- سریع بودن رشد جمعیت در آفریقا
		۶				۶	۶	- عوامل کاهش دهنده جمعیت آفریقا
	۳					۲	۳	- جمعیت قاره اروپا
	۸				۱	۷	۸	- تراکم و پراکندگی جمعیت اروپا
	۲					۲	۲	- گسترش شهرنشینی در آمریکای جنوبی
								- رشد جمعیت و زاد و ولد در آمریکای لاتین نسبت به آمریکای شمالی
	۲					۲	۲	- کاربرد واژه جمعیت در موارد دیگر
	۳				۳		۳	
							۰	انگلیسی
							۰	آموزش هنر

جدول ۳- مفاهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های پایه سوم راهنمایی

تعداد جزء اطلاعات در پژوهش قبلی	سوگیری پیام نسبت به رشد جمعیت			نوع پیام		تعداد جزء اطلاعات	موضوع کتاب و مطالب
	مثبت	منفی	خنثی	نوشتاری	نقشه یا تصویر		
عــــــــــــــــوم							
۲۰- (۲) + ۱۸	۱	۱				۱۵	جمع - افزایش جمعیت جلبکها - خطر شیوع بیماری در مناطق پرجمعیت - تولید مثل گیاهی و جانوری - ۲۵ میلیون کشته در اثر شیوع بیماری طاعون در اروپا
تعلیمات اجتماعی							
۷- (۵) + ۲	۴					۵	جمع - تعریف جامعه - نسبت نمایندگان مجلس به جمعیت
تاریــــــــخ							
۱۶- (۸) + ۸	۱					۱۱	جمع - مرگ ومیر در اثر قحطی - جنگ اول و دوم جهانی - کشتار مردم به دست شاهان صفاک
فارسی							
۲- (۱) + ۳			۲			۶	جمع - اصفهان یکی از شهرهای پرجمعیت و آباد ایران - مشهد با دو میلیون جمعیت پرجمعیت ترین شهر پس از تهران - جمعیت بازدیدکنندگان از نمایشگاه

ادامه جدول ۳- مفاهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های پایه سوم راهنمایی

تعداد جزء اطلاعات در پژوهش قبلی	سوگیری پیام نسبت به رشد جمعیت			نوع پیام		تعداد جزء اطلاعات	موضوع کتاب و مطالب
	مثبت	منفی	خنثی	نوشتاری	نقشه یا تصویر		
تعلیمات دینی							
						۶	جمع
۹-۸+۱						۲	- مهاجرت مسلمانان به مدینه و حبشه
	۳					۱	- متلاشی شدن جمعیت کنار
	۱					۱	- به قتل رسیدن خوارج
	۱					۱	- شهادت مسلمانان
	۱					۰	انگلیسی
						۰	آمادگی دفاعی (پسران)
						۰	آموزش هنر
آموزش حرفه و فن							
						۲	جمع
۳						۲	- تأثیر صنایع شیمیایی در تأمین غذا برای جمعیت رو به ازبیدار کشور
	۲					۰	ریاضی
۱۵-۱۱+۴						۰	آموزش قرآن مجید
						۱	جمع
-				۱		۱	- نسبت جمعیت مسلمانان به کل جمعیت دنیا
عربی							
						۲	جمع
۰	۲					۲	- تکرار واژه مقاتلین

ادامه جدول ۳- مفاهیم جمعیتی استخراج شده از کتاب های پایه سوم راهنمایی

تعداد جزء اطلاعات در پژوهش قبلی	سوگیری پیام نسبت به رشد جمعیت			نوع پیام		تعداد جزء اطلاعات	موضوع کتاب و مطالب
	مثبت	منفی	خنثی	نقشه یا تصویر	نوشتاری		
							جغرافیا
۳۱۰						۱۸۸	جمع
	۲۶	۶		۷	۱۵	۲۲	- پراکندگی و تراکم جمعیت جهان
	۲۰	۱	۳	۱	۲۳	۲۴	- پیدایش شهرها و گسترش شهرنشینی
	۱۱	۷		۵	۱۳	۱۸	- افزایش جمعیت جهان
		۵		۱	۴	۵	- افزایش جمعیت جهان و نیاز به مواد غذایی و خطر قحطی
		۴		۰	۴	۴	- افزایش جمعیت و کمبود آب
	۱	۴		۱	۴	۵	- افزایش جمعیت و مسائل آموزش و پرورش
							- افزایش جمعیت و آلودگی هوا و نابودی محیط زیست و منابع طبیعی
		۴		۱	۳	۴	- افزایش جمعیت و مشکل مسکن
		۵				۵	
	۳۰			۱۰	۲۰	۳۰	- عوامل طبیعی جذب و دفع جمعیت
	۱۱				۱۱	۱۱	- دلایل مهاجرت (دلایل طبیعی، سیاسی و اجتماعی و فرهنگی)
	۲۱			۲	۱۹	۲۱	- مهاجرت، تعریف و انواع آن
	۵				۵	۵	- کوچ نشینی
	۱	۱			۲	۲	- رشد جمعیت
	۴				۴	۴	- مرگ و میر ناشی از قحطی و بیماری های واگیر در گذشته
	۱۳	۷			۲۰	۲۰	- کاربرد های دیگر واژه جمعیت

مقایسه فراوانی مفاهیم جمعیتی در کتاب های مختلف

از مجموع ۶۵۷ جزء اطلاعات مربوط به مفاهیم جمعیتی استخراج شده در این پژوهش بیشترین تعداد یعنی ۳۷۰ مورد آنها (۵۶/۳ درصد) از کتاب های جغرافیا به دست آمده است. بعد از جغرافیا کتاب های تاریخ با مجموع ۱۷/۴ درصد فراوانی مفاهیم جمعیتی در مرتبه دوم قرار دارند و سپس تعلیمات اجتماعی (۹/۴ درصد) و علوم (۴/۶ درصد) در مراتب بعدی قرار می گیرند. همچنین کتاب جغرافیا با بیشترین فراوانی اجزاء پیام های دارای جهت گیری منفی (۱۳/۶ درصد کل پیام ها) مهمترین منبع هشداردهنده نسبت به عوارض منفی رشد جمعیت به حساب می آید. پس از آن کتاب های علوم قرار دارند که ۲ درصد اجزاء پیام های منفی را در برداشته اند. جمع ستونی اجزاء اطلاعاتی کل کتاب های سه ساله دوره راهنمایی نشان می دهد که در مجموع ۸۰/۵ درصد آنها موضع گیری خاصی نسبت به پدیده رشد جمعیت نداشته اند. ۱۶/۵ درصد به جنبه های منفی و ۳/۳ درصد به جنبه های مثبت رشد جمعیت اشاره داشته اند (اختلاف جزئی مجموع ارقام درصدی نسبت به صد ناشی از گرد کردن اعداد است).

جدول شماره ۲- مقایسه کتاب های مختلف دوره راهنمایی از لحاظ فراوانی و درصد مفاهیم جمعیتی با توجه به جهت گیری محتوای پیام ها نسبت به مسئله رشد جمعیت

موضوع کتاب	جمع کل		جهت گیری پیام ها					
			مثبت		منفی		خنثی	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
علوم	۳۱	۴/۶	۰	۰	۱۳	۲/۰	۱۸	۲/۷
تعلیمات اجتماعی	۶۲	۹/۴	۰	۰	۱	۰/۲	۶۱	۹/۳
تاریخ	۱۱۴	۱۷/۴	۸	۱/۲	۱	۰/۲	۱۰۵	۱۶/۰
فارسی	۱۲	۱/۸	۲	۰/۳	۱	۰/۲	۹	۱/۴
تعلیمات دینی	۱۳	۲/۰	۶	۰/۹	۰	۰	۷	۱/۱
آموزش حرفه و فن	۱۳	۲/۰	۰	۰	۲	۰/۳	۱۱	۱/۷
ریاضی	۲۰	۳/۰	۰	۰	۰	۰	۲۰	۳/۰
آموزش قرآن	۱۹	۲/۹	۱	۰/۲	۰	۰	۱۸	۲/۷
عربی	۳	۰/۵	۱	۰/۲	۰	۰	۲	۰/۳
جغرافیا	۳۷۰	۵۶/۳	۳	۰/۵	۸۹	۱۳/۶	۲۷۸	۴۲/۳
آموزش هنر	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
انگلیسی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
آمادگی دفاعی	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
جمع ستونی	۶۵۷	۱۰۰	۲۱	۳/۳	۱۰۷	۱۶/۵	۵۲۹	۸۰/۵

در پژوهش های قبلی چنین دسته بندی صورت نگرفته است. اما با توجه به شرح جداول داده های این پژوهش چنین برآورد می شود که حدود $4/8$ درصد از اجزاء اطلاعاتی حاوی پیام های هشداردهنده در باره رشد جمعیت بوده اند. براین اساس چنین برمی آید که در کتاب های جدید آموزشی توجهی بیشتری به مسئله رشد جمعیت شده است.

مقایسه نتایج این پژوهش با نتایج پژوهش مشابه قبلی

در جدول شماره ۵ تعداد مفاهیم جمعیتی مندرج در کتاب های دوره راهنمایی که طی این تحقیق استخراج شده اند و یافته های تحقیق مشابه قبلی که در سال ۱۳۵۴ گزارش شده است با یکدیگر مقایسه شده اند. در این جدول نیز در ستون های مربوط به یافته های پژوهش قبلی، ارقام داخل پرانتز نشان دهنده تعداد اجزاء اطلاعاتی ست که مستقیماً به مسائل جمعیتی نپرداخته اند.

ارقام مربوط به تعداد مفاهیم جمعیتی مندرج در این جدول نشان می دهد که بیشترین تعداد مفاهیم جمعیتی چه در این پژوهش و چه در پژوهش قبلی مربوط به کتاب های جغرافیا بوده است. به طوری که $56/3$ درصد مفاهیم جمعیتی استخراج شده در این تحقیق و $80/3$ درصد مفاهیم استخراج شده در پژوهش قبلی از کتاب های جغرافیا بوده است.

جدول ۵- مقایسه تعداد مفاهیم جمعیتی مندرج در کتاب های دوره راهنمایی براساس یافته های این پژوهش و پژوهش

قبلی

پایه / موضوع کتاب	اول راهنمایی		دوم راهنمایی		سوم راهنمایی		جمع دوره راهنمایی	
	پژوهش قبلی	پژوهش حاضر	پژوهش قبلی	پژوهش حاضر	پژوهش قبلی	پژوهش حاضر	پژوهش قبلی	پژوهش حاضر
فارسی	۳	۱+(۳)	۳	۳+(۳)	۶	۱+(۱)	۱۲	۵+(۸)
عربی	۱	-	۰	-	۲	۰	۳	۷+(۸)
تعلیمات دینی	۲	۰	۵	۶	۶	۱+(۸)	۱۳	۲۹
حرفه و فن	۵	۱۵	۶	۱۱	۲	۳	۱۳	۲۴+(۱۵)
ریاضی	۱۶	۲۰+(۱۴)	۲	۰	۰	۲+(۱)	۲۰	۱۸+(۶۵)
علوم	۸	(۶۳)	۸	۰	۱۵	۱۸+(۲)	۳۱	۱۴+(۲۰)
تاریخ	۸۰	۱+(۵)	۲۳	۵+(۷)	۱۱	۸+(۸)	۱۱۴	۴۳+(۵)
تعلیمات اجتماعی	۲۲	۲۱	۱۵	۰	۵	۲+(۵)	۶۲	۹۸۴+(۸۲)
جغرافیا	۶۴	۱۵۲+(۱۸)	۱۱۸	۵۲+(۶۲)	۱۸۸	۳۱۰	۳۷۰	-
آموزش قرآن	۱۶	-	۲	۲	۱	-	۱۹	-
انگلیسی	-	-	۰	-	۰	-	۰	-
آمادگی دفاعی	-	-	۰	-	۰	-	۰	-
آموزش هنر	۰	-	۰	-	۰	-	۰	-
جمع ستونی	۲۴۷	۲۰۳+(۱۰۳)	۱۸۴	۵۴۷+(۷۴)	۲۴۶	۳۳۷+(۲۵)	۶۵۷	۱۱۲۴+(۲۰۳)

از این مقایسه مشخص می شود که با گذشت زمان و جدی تر شدن مسئله رشد جمعیت، به آموزش های مرتبط با جمعیت در سایر متون درسی هم توجه بیشتری شده چنانکه فراوانی این مفاهیم در کتاب های آموزشی دیگر افزایش یافته است. در بعضی کتاب ها مثل ریاضی، علوم و اجتماعی سال دوم راهنمایی که در پژوهش قبلی هیچگونه مفهومی جمعیتی استخراج نشده بود، مشاهده می کنیم در این پژوهش تعدادی از این مفاهیم یافت شده است.

بدین ترتیب به نظر می رسد که سیاست های آموزشی اخیراً به سمت توسعه آموزش های جمعیتی به متون مختلف آموزش پیش می رود، به طوری که پراکندگی مفاهیم جمعیتی در کتاب های دیگر افزایش یافته و از تمرکز آن در کتاب جغرافیا کاسته شده است. البته تعداد جزء اطلاعات استخراج شده در پژوهش قبلی در مجموع بیش از تعداد جزء اطلاعات استخراج شده در این پژوهش بوده است. اما این مقایسه به چند دلیل قابل استناد نیست، از جمله اینکه تعریف دقیقی از مفاهیم جمعیتی در تحقیق قبلی صورت نگرفته تا براساس آن مقایسه ای صورت گیرد. از طرفی برخلاف آنچه انتظار می رفت با توجه به تغییراتی که در متن کتاب ها به وجود آمده همخوانی چندانی بین مقوله های مختلف هم وجود ندارد. همچنین ارقامی که در پژوهش قبل در داخل پرانتز ذکر شده است. وضعیت نامعلومی دارد و مبنای مقایسه را با مشکل مواجه می سازد. از این رو به ناچار باید از مقایسه تعداد جزء اطلاعات در دو پژوهش صرف نظر کرد.

نتیجه گیری

از بررسی متون آموزشی دوره راهنمایی تحصیلی در این پژوهش پی می بریم که تعداد مفاهیم جمعیتی به کار رفته در کتاب های این دوره آموزشی قابل ملاحظه است، اما از جنبه محتوایی جهت گیری این آموزش ها و پیام هایی که از خلال آنها استنباط می شود نسبت به رشد بی رویه جمعیت که نگرانی های زیادی را در سطح جهان به همراه داشته است اغلب خنثی بوده و از این جنبه چیز زیادی را به دانش آموزان گوشزد نمی کند.

از نتایج پژوهش قبلی هم چنین بر می آید که علی رغم اینکه اجزاء اطلاعاتی بیشتری در کتاب های آموزشی قبلی پیرامون مفاهیم جمعیتی وجود داشته است اما در مجموع هشدارهای کمتری نسبت به رشد جمعیت داده شده است. همچنین کتاب های جدید از صراحت بیشتری در بیان مسائل جمعیتی برخوردارند به طوری که در کتاب جغرافیای سال اول راهنمایی یک درس به مشکلات ناشی از جمعیت زیاد شهر تهران اختصاص یافته است. در کتاب جغرافیای سال سوم راهنمایی نیز در مبحث دیگری مسئله جمعیت تهران آشکارا بیان شده است. در کتاب های جدید آموزشی پراکندگی مفاهیم جمعیتی و توسعه آنها به کتاب های دیگر به غیر از جغرافیا هم اندکی نسبت به دو دهه قبل افزایش یافته است، هر چند هنوز زمینه های بسیاری وجود دارد که می تواند برای طرح مسائل جمعیتی مناسب باشد. یکی از این زمینه ها کتاب های تعلیمات اجتماعی است که موضوع آنها با مسائل جمعیتی ارتباط تنگاتنگی دارد. اما چنانکه مشاهده کردیم، مفاهیم جمعیتی مندرج در این کتاب ها اندک و پیام های هشداردهنده مورد انتظار نیز بسیار ناچیز بودند. بنابراین با توجه به فراگیر بودن دوره های آموزشی ابتدایی و راهنمایی جا دارد در کتاب های آموزشی این دوره ها بیش از این به مسائل روز دنیا و آموزش های لازم در این رابطه توجه شود که یکی از آنها بحران جمعیت می باشد. در حال حاضر میزان قابل توجهی از مفاهیم جمعیتی در کتاب های آموزشی دوره راهنمایی گنجانده شده است. این میزان دانش جغرافیایی خوبی را به کودکان می آموزد و اطلاعات مناسبی را در اختیار آنها قرار می دهد. اما اگر بخشی از اهداف آموزشی هم متوجه پیامدهای منفی رشد بی رویه جمعیت باشد در این صورت نباید از آموزش های موجود توقع چندانی داشته باشیم که این هدف را هم بطور خود به خود جامه عمل بپوشاند. زیرا کودکان این سنین هنوز از لحاظ فرآیندهای شناختی قادر به کاربردهای انتزاعی از قضایا در سطح گسترده نیستند، چنانکه ممکن است در نظر کودکان حتی جمعیت زیاد، یک وجه قدرت و زورمندی یا اقتدار یک ملت به حساب آید.

بنابراین خوب است در کتاب های درسی این آموزش ها به صورت ملموس تری ارائه شوند و به اندازه کافی هم تکرار و تمرین شوند.

نکته آخر در رابطه با تحلیل محتوا است. براساس تجربه حاصل از این تحلیل پیشنهاد می شود محققینی که قصد تحلیل محتوای متن های آموزش را دارند، اهداف خود را بر صرف شمارش واژگان یا مفاهیم خاص متمرکز ننمایند. بلکه با توجه به تفاوت هایی که بین این نوع تحلیل محتوا با تحلیل محتوایی که معمولاً در مورد سخنرانی ها و در حوزه مسائل سیاسی به کار می رود، در تحلیل متون آموزشی خوب است پیام های قابل استخراج از متن هدف تحلیل قرار گیرند. چون نهایتاً این محتوای یک پیام است که می تواند آموزشی را در برداشته باشد و شناخت افراد را در مورد مسئله ای بهبود بخشد یا اصلاح نماید وگرنه صرف تکیه بر اجزاء اطلاعاتی و مفاهیم مجرد، اطلاعات چندانی از محتوای یک متن را بازگو نمی کند. در این پژوهش با تعیین جهت گیری پیام ها نسبت به مسئله رشد جمعیت سعی شد تا قدری از شمارش صرف مفاهیم فراتر رفته و در محتوای پیام ها تعمقی صورت گیرد.

فهرست منابع:

- بوستانی، منیژه، فاطان حجت کاشانی، (۱۳۵۴)، تجزیه و تحلیل کتاب های درسی دوره راهنمایی تحصیلی «مفاهیم جمعیتی» دانشگاه شیراز، مرکز جمعیت شناسی.
- فروتن، یعقوب، ۱۳۸۰، پژوهش در زمینه آگاهی و نگرش جمعیتی والدین آینده، جمعیت، شماره ۳۸-۳۷، ص ۹۲-۱۱۱.
- قنبر، افسانه، ۱۳۷۴، رشد نامناسب جمعیت تهدیدی برای توسعه انسانی، جمعیت، شماره ۱۳ و ۱۴، ص ۹۷-۱۱۰.
- متین، عطا...، ۱۳۷۳، ابعاد دیگر از رشد بی رویه جمعیت و لزوم توجه و تحقیق، جمعیت شماره ۸ و ۹، ص ۶۳-۶۸.